

PREMISELE, GENEZA ȘI EVOLUȚIA PRESEI DE LIMBĂ GERMANĂ DIN BANAT ÎNTRE ANII 1771–1867

Ciprian Glăvan*

Keywords: *Press, German language, Banat.*
Cuvinte cheie: *presă, limbă germană, Banat.*
Schlüsselwörter: *Presse, deutsche Sprache, Banat.*

The Genesis and Development of German Language Newspapers in Banat. 1771–1867

(Abstract)

The most important German language press centers in the Hungarian part of the Habsburg Empire were Pest, Buda, Bratislava and Timișoara. During the imperial administration of the Banat region, censorship of the press was done by the local Superior of the Jesuit order. After the dissolution of this monastic order, censorship became the responsibility of a counselor of the Town Hall and in the period 1789–1848 it was done by the manager of the Piarist gymnasium.

On the 18th of April 1771 the first issue of “*Temeswarer Nachrichten*”, the oldest newspaper of the Banat, was published in Timișoara. The first newspapers of the Banat region survived only a short time. The newspaper “*Temeswarer Wochenblatt*”, first issued in 1831, was the first newspaper to appear for a longer period of time. Publication ceased only in the summer of 1849, due to the siege of Timișoara by the Hungarian revolutionary army. The first issue of the “*Temeswarer Wochenblatt*”, which had the inscription “Mit Pressefreiheit”, appeared on 25 March 1848 and is part of the history collection of the Banat Museum, Timișoara.

After the end of the 1848–1849 revolution, the German language press of the Banat region expanded. The most important newspaper of the region, “*Temeswarer Zeitung*” was published for the first time in January 1852 and appeared almost continuously as a daily newspaper until 1949. The neoabsolutist period, after the end of the 1848–1849 revolution, also marks the establishment of the first Banat printing presses outside of Timișoara and the publishing of the first Banat newspapers in the Serbian, Hungarian and Romanian language.

Printre precursorii ziarului modern s-au numărat în secolele XV–XVII așa-numitele „*Neue Zeitungen*”. Acestea aveau o apariție neregulată și nu aveau legătură unele cu altele, singurul lor scop fiind acela de a comunica știri. Până la sfârșitul secolului al XVI-lea numărul acestora a crescut continuu.

Primul ziar în sensul modern al cuvântului, „*Relation aller fürnemmen und gedenckwürdigen Historien*”, a apărut la Strasbourg în toamna anului 1605, fiind editat de Johann Carolus. Apariția acestui ziar marchează începutul unei adevărate revoluții în acest domeniu. Ținând cont de interesul suscitât de acest nou mediu de comunicare, el va cunoaște o dezvoltare spectaculoasă¹.

Cel mai vechi ziar care a apărut la Viena, „*Ordinari Zeitung*”, a apărut la tipografia lui

Matthäus Formica. Începând cu august 1622 apar, în calitate de publicații oficiale ale Curții, așa-numitele „*Ordentliche Zeitungen*”. În luna august a anului 1703 își începe existența „*Wienerische Diarium*”, precursorul ziarului „*Wiener Zeitung*”, care a apărut sub acest nume din 1780 până în prezent, fiind astfel cea mai veche publicație din lume cu apariție continuă până în zilele noastre². Printre factorii socio-structurali care au impulsivat dezvoltarea presei în Imperiul Habsburgic se remarcă gradul de urbanizare, dar și alte elemente cum ar fi alfabetizarea, industrializarea și puterea de cumpărare a populației. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea știrile de interes local încep să ocupe un loc tot mai important și să se bucure de un interes crescând din partea publicului cititor.

Cele mai importante centre ale presei de limbă germană erau Pesta, Buda, Timișoara și

* Muzeul Banatului Timișoara, Piața Huniade nr. 1, 300 002; e-mail: cipi_gl@yahoo.com.

¹ H. Böning, *Zeitung und Aufklärung, in 400 Jahre Zeitung. Die Entwicklung der Tagespresse im internationalen Kontext*, Ed. Lumière, Bremen (2008), 290–291.

² Th. Olechowski, *Die Entwicklung des Presserechts in Österreich bis 1918. Ein Beitrag zur österreichischen Medienrechtsgeschichte*, MANZ'sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Wien (2004), 54.

Bratislava. Aceasta din urmă era situată în afara spațiului de colonizare a șvabilor dunăreni, iar importanța ei pentru presa de limbă germană se explică în primul rând prin apropierea de Viena³. Cel mai vechi ziar de limbă germană din Ungaria a fost „*Pressburger Zeitung*” apărut începând cu 14 iulie 1764. În timpul războaielor napoleoniene au apărut mai multe ziare care însă nu s-au dovedit a fi durabile din punct de vedere al apariției. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, Ungaria și-a câștigat renumele de refugiu liberal, acest fapt datorându-se probabil mai puțin legilor în vigoare și într-o măsură mai mare atitudinii mai permissive a autorităților comitatului. În timpul revoluției de la 1848–1849 se constată o creștere puternică, dar efemeră a numărului produselor de presă. După sfârșitul revoluției, în condițiile instaurării regimului neoabsolutist și a măsurilor de cenzură strictă, dezvoltarea presei cunoaște o recesiune în acest domeniu, situația schimbându-se după mijlocul deceniului al șaselea. Tendința de creștere a numărului de ziare în limba germană continuă cu o intensitate diferită până la sfârșitul monarhiei dualiste⁴.

Regimul cenzurii din Banat până în anul 1867

În perioada în care Banatul s-a aflat sub administrare austriacă directă, problemele legate de cenzură erau subordonate Administrației Țării Banatului. Cenzorul era superiorul iezuit Ernst Neumann. După dizolvarea ordinului, de acest aspect se ocupa consiliul orașenesc, care numea un funcționar drept cenzor. Această responsabilitate a fost preluată începând cu anul 1789 de către directorul Gimnaziului Piarist, după ce ordinul piarist se mutase de la Sântana la Timișoara cu un an mai devreme. Tradiția – care prevedea ca directorul Gimnaziului Piarist să fie și cenzor – s-a păstrat până în 1848.

Legea privind cenzura emisă de Curtea de la Viena pe 14 septembrie 1810 a fost introdusă și în Ungaria, deoarece se dorea funcționarea ei după aceleași principii atât în partea austriacă, cât și în cea ungară a imperiului. Piaristii sprijineau cauza națională maghiară, lucru reflectat de altfel și în introducerea limbii maghiare ca limbă de predare

pe lângă limba latină (1791). În acest spirit a fost aplicată legea de către cenzorul piarist, astfel că în perioada anterioară revoluției de la 1848 cenzura nu a fost atât de strictă în Banat precum în alte părți ale Imperiului.

Primul ziar din Timișoara care a apărut fără a fi cenzurat a fost „*Temeswarer Wochenblatt*” din 25 martie 1848, în care scria cu litere mari „mit Pressefreiheit”. Adunarea populară din 16 martie 1848 a decretat libertatea presei pe teritoriul comitatului Timiș⁵. Odată cu introducerea stării de asediu în octombrie 1848, a fost interzisă apariția ziarelor cu excepția „*Temeswarer Wochenblatt*”, care avea în acel moment din nou o orientare pro-austriacă.

După sfârșitul revoluției, prin patentă dată de Franz Josef în 19 noiembrie 1849 s-au desființat comitatele Timiș, Torontal, Bacica și Caraș, luând ființă o nouă unitate administrativă, independentă de Ungaria, sub denumirea de Voivodina sârbească și Banatul timișan. Această provincie avea capitala la Timișoara și era subordonată direct autorității centrale de la Viena. În cadrul noii provincii, problemele presei erau reglementate de autoritățile provinciei. De monitorizarea presei se ocupa poliția, aceasta intervenind cu severitate în cazul încălcării prevederilor stabilite prin legea presei. Acest sistem represiv al cenzurii a încetat odată cu reîncorporarea Banatului la Ungaria în 1860, când presa a fost din nou supusă controlului autorităților comitatului și legislației din Ungaria.

Începuturile și evoluția tipografiilor și a presei de limbă germană din Banat până în anul 1867

La începutul celei de-a doua jumătăți a secolului XVIII, situația din Banat era caracterizată printr-o ascensiune economică, demografică și spirituală, chiar dacă, așa cum arată și observațiile făcute de suveranul Iosif al II-lea în timpul călătoriilor sale prin Banat, existau încă deficiențe în multe domenii. Din această perioadă datează și primii pași făcuți în procesul de apariție și dezvoltare a presei în Banat. Până la apariția primului ziar local, în Timișoara erau citite îndeosebi ziare venite de la Viena și mai apoi de la Bratislava și Pesta. Chiar dacă nu au cunoscut o răspândire prea mare, deoarece cititorii acestor ziare se recrutau dintr-o pătură foarte restrânsă compusă din funcționari ai administrației și ofițeri din Timișoara, nu poate fi contestat rolul lor de

³ A. Tafferner, *Der Donauschwabe und seine Presse*, în *Der Donauschwabe und sein geistiges Profil*, Gerhardswerk, Stuttgart (1969), 183.

⁴ L. Höbelt, *Die deutsche Presselandschaft*, în H. Rumpler/P. Urbanitsch (Hrsg.), *Die Habsburgermonarchie VIII: Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien (2006), 1819.

⁵ I. Berkeszi, *A temesvári könyvnyomdászat és hírlapirodalom története. Történelmi és Régészeti Értesítő*, Timișoara, 1899, 43.

modele. Pe măsură ce burghezia cunoaște o ascensiune economică și socială, crește și numărul cititorilor acestor ziare, care se regăseau în cele mai bune cafenele și în cazinoul orașului⁶. În perioada care a premers cu câțiva ani apariția primului ziar local, aceste ziare și-au câștigat un public care le-a rămas fidel și după apariția primelor produse locale de presă.

Primul care a solicitat în anul 1758 permisiunea din partea administrației Banatului de a deschide o tipografie în Timișoara a fost Josef Schotter. Această cerere a fost însă respinsă fără indicarea unui motiv⁷. O nouă încercare de a înființa o tipografie a fost făcută în anul 1766. De data aceasta au existat doi tipografi care și-au înaintat cererile către Administrația Țării Banatului. Primul dintre ei era Anton Kolb din Buda, care avea recomandări bune și era preferat de magistratul orașului, iar cel de-al doilea era o calfă de tipograf din Sibiu. În luna august 1766 magistratul a adus la cunoștința celor doi solicitanți decizia Curții conform căreia nu i se acorda niciunui dintre ei dreptul de a deschide o tipografie. Chiar dacă au fost respinse, aceste cereri au importanța lor în apariția și dezvoltarea tipografiilor din Banat, aducând în atenția Banatului și a Curții de la Viena necesitatea deschiderii unei tipografii în Banat.

Impulsul decisiv pentru deschiderea unei tipografii în Timișoara a venit în timpul vizitei efectuate de către împăratul Iosif al II-lea în anul 1768 în Banat. În timpul acestei vizite, Iosif al II-lea a observat că populația de religie ortodoxă din provincie își procura cărțile religioase din exteriorul imperiului. Acest lucru nu era pe placul viitorului suveran, deoarece, pe de o parte, în acest fel erau cheltuiți bani care ajungeau în exteriorul țării, iar pe de altă parte, prin intermediul cărților importate, supușii ortodocși din Banat erau expuși influenței rusești. În raportul adresat împărătesei Maria Terezia, Iosif al II-lea îi atrăgea atenția asupra acestei situații și propunea deschiderea unei tipografii în Timișoara, unde să poate fi tipărite cărți în toate limbile⁸. La aceasta se adaugă și raportul juristului român Daniel Lazarini, care în cadrul cercetărilor sale referitoare la sistemul de învățământ al românilor din provincie și la posibilități de ridicare a calității acestuia, recomandă cu

stringență fondarea unei tipografii și tipărirea unor manuale în limba română.

Ținând cont de raportul lui Iosif al II-lea, Maria Terezia a trimis Administrației Țării o Instrucțiune detaliată prin intermediul căreia îi cerea să identifice un ofertant, care să ridice pe cheltuiala proprie și fără contribuția erarului o tipografie în care să fie tipărite atât cărți în limba germană, cât și în limba română și sârbă. La scurt timp după emiterea acestei instrucțiuni au fost primite trei oferte din partea lui Franz Patzko, factor la tipografia din Bratislava, Johann Thomas Edler von Trattner, tipograf la Curtea imperială și a lui Josef Edler von Kürzbock de la tipografia universității. În timpul desfășurării acestor negocieri la Viena, la Carloviț, în cadrul congresului sârbesc care se desfășura aici, s-a luat decizia de înființare a unei tipografii ilirice. Împărăteasa a fost de acord cu înființarea acestei tipografii cu mențiunea că ea va fi înființată la Viena și va fi pusă sub supravegherea Deputației aulice ilirice. Privilegiul de a înființa această tipografie l-a obținut în cele din urmă Josef Edler von Kürzbock, o copie a acestui privilegiu fiind trimisă pe 9 iunie 1770 Administrației Țării Banatului⁹.

În aceste condiții au continuat negocierile pentru înființarea unei tipografii la Timișoara. În contextul în care condițiile solicitate de Franz Patzko erau exagerate și nu puteau fi acceptate de către Administrația bănățeană, contele Hatzfeld a adus în atenția Curții alți doi ofertanți, care puneau condiții mai acceptabile și cereau un avans mai mic. Aceste oferte au fost primite din partea tipografului orădean Johann Konrad Heinrich Heller și a tipografului Matthäus Joseph Heimerl, care se afla deja în Timișoara. Din motive financiare, dar și din rațiuni de calitate, contele Hatzfeld a recomandat acordarea privilegiului lui Matthäus Heimerl. În scopul amenajării unei tipografii, lui Heimerl i-a fost atribuită din partea erarului așa numita „vechea casă a mătăsii” din cartierul Fabric. Odată cu acordarea privilegiului și atribuirea unui sediu pentru tipografie erau create toate condițiile premergătoare apariției primului ziar din Banat.

Primul număr al ziarului „*Temeswarer Nachrichten*” a apărut la 18 aprilie 1771, acesta fiind primul ziar din Banat și de pe teritoriul actual al României. Ziarul a avut o apariție săptămânală, 4 pagini, 2 coloane pe pagină și o dată la două săptămâni cuprindea suplimentul „*Anhang zu den Temeswarer Nachrichten*”, de 2 până la 4 pagini¹⁰. Prețul acestuia era de maximum 2 creițari. Atât

⁶ L. Hoffmann, *Die Wirtshäuser Temesvars*, Timișoara (1923), 42.

⁷ F. Milleker, *Geschichte des Buchdruckes und des Zeitungswesens im Banat 1769–1922*, Verlag der Artistischen Anstalt I.E. Kirchners Witwe in Vrsac, Belackva (1926), 4.

⁸ J. Wüst, *Die Anfänge des Buchdruckes und des Pressewesens im Banat*, Wien (1954), 45–47.

⁹ *Ibidem*, 48–50.

¹⁰ „*Temeswarer Nachrichten*” – Hofkammerarchiv, Banater Akten, Rote Nr. 73, Fasz. 1 (1770/78) fol. 652–684.

prin pagina de titlu, cât și prin calitatea tipăriturii, ziarul avea un aspect modern pentru timpul său.

Pe lângă extrasele din ziarele vieneze, ziarul cuprindea știri de importanță locală. Un loc important în cadrul acestora îl ocupau decrete ale Administrației Țării Banatului sau prețurile produselor comercializate la târgurile săptămânale. Tot în paginile ziarului își găseau locul anunțuri privitoare la licitații și rubrica în care erau scoase la vânzare cărți și diverse obiecte de către editor sau diverse persoane private. În suplimentul, care apărea periodic, își găseau locul contribuții cu scop educativ (de exemplu, privitoare la creșterea viermilor de mătase), dar și o dizertație privitoare la istoria Banatului, de o surprinzătoare acuratețe¹¹. Din „*Temeswarer Nachrichten*” s-au păstrat 13 numere, o apariție ulterioară numărului din data de 11 iulie 1771 a ziarului nefiind atestată, în pofida acordului suveranului Iosif al II-lea pentru continuarea apariției acestuia. După încorporarea Banatului la Ungaria, Heimerl a achiziționat tipografia și a mutat-o în Cetate, iar sediul de până atunci al tipografiei a fost oferit de către Direcția Camerală spre achiziționare orașului Timișoara¹².

Unul dintre motivele principale pentru apariția de scurtă durată a acestui ziar trebuie căutat în faptul că, pe de o parte, puținii cititori de ziare din această perioadă aveau acces și la ziarele sosite de la Viena, iar pe de altă parte burghezia locală nu atinsese încă o dezvoltare culturală suficientă. În pofida acestui fenomen, care a afectat și alte ziare din perioada de început, nu poate fi ignorat rolul de deschizător de drumuri pe care l-a jucat acest ziar pentru dezvoltarea spectaculoasă pe care a cunoscut-o presa din Banat în secolul al XIX-lea¹³. Până la mijlocul secolului al XIX-lea toate ziarele care au apărut în Banat au fost scrise în limba germană și au avut ca loc de apariție orașul Timișoara.

În 1783 tipograful vienez Johann Thomas von Trattner a primit permisiunea de a deschide o librărie la Timișoara, la aceasta adăugându-se un an mai târziu permisiunea de a scoate un ziar cu conținut politic, economic și comercial. Vicenotarul orașului, Paul Czvetkovici, a fost desemnat să se ocupe cu cenzura ziarului și să manifeste vigilență, dar să nu pună piedici apariției acestuia. Ziarul purta titlul de „*Temeswarer Zeitung*” și a fost primul și – pentru mult timp – singurul ziar cu conținut politic care a apărut la Timișoara. Acest ziar, al cărui titlu ne este cunoscut doar prin intermediul procesului

verbal al Consiliului Municipal din Timișoara¹⁴, a avut o apariție foarte scurtă. După ce Heimerl a încetat din viață la 10 mai 1784, tipografia acestuia a fost preluată de către ginerele său, Josef Anton Slovacek, care fiind comerciant, nu avea cunoștințe de tipograf, pe care a trebuit să și le însușească ulterior. În 1784 a primit dreptul de a lega cărți și a devenit reprezentantul lui Trattner. Lucrările tipărite de Slovacek sunt puțin cunoscute, dar printre acestea s-au aflat și 3 cărți în limba română.

Dacă între 1786 și 1789 cenzura a fost efectuată de către Albert Karlitzky, director al școlilor naționale din zona Timișoarei, după această dată atribuția de cenzor a fost preluată, până la revoluția de la 1848–1849, de către directorul Gimnaziului Piarist din Timișoara.

În prima jumătate a anului 1787, Josef Eisenführer a obținut dreptul de a deschide o tipografie și o librărie. La 4 iulie acesta a adresat autorităților orășenești o cerere prin care solicita permisiunea de a scoate un săptămânal intitulat „*Temeswarer Merkur*”. Consiliul orășenesc a avizat pozitiv această cerere¹⁵, dar ziarul a avut o apariție foarte scurtă și nu s-a păstrat nici un număr până în zilele noastre. De altfel, inițiativele lui Eisenführer în Timișoara nu s-au bucurat de prea mult succes în ansamblul lor, astfel că acesta a părăsit în scurt timp orașul. Tipografia sa a fost cumpărată de Franz Josef Lechner, care însă a decedat la scurt timp; în 1791 Jakob Josef Jonas a achiziționat-o de la văduva lui Lechner. La scurt timp după aceasta, Jonas, care era de meserie tipograf, a achiziționat și tipografia lui Slovacek, astfel că pentru o bună perioadă de timp a existat doar o tipografie în Timișoara. Datorită faptului că era un priceput om de afaceri, deținea pe lângă tipografie o librărie, un atelier de legat cărți și o cafenea. Perioada în care și-a desfășurat activitatea tipografică în Timișoara era una puțin prielnică acestui tip de activitate, datorită faptului că după moartea împăratului Iosif al II-lea s-a înăsprit cenzura. Aceasta făcea ca publicarea unei cărți în Timișoara să devină o raritate, lucru recunoscut de magistratul orășenesc într-o comunicare din anul 1793¹⁶.

După moartea tatălui său, tipografia și legătoria de cărți au fost preluate de către fiul acestuia, Ludwig Jonas, care a editat și un ziar cu titlul „*Temeswarer Wochenblatt*”. Condițiile pentru apariția acestui ziar păreau prielnice pentru că publicul era avid de știri despre războaiele napoleoniene. Ziarul a avut o apariție scurtă, pe de o parte pentru

¹¹ Idem, Nr. III/2 Mai 1771.

¹² F. Milleker, *op. cit.*, 8.

¹³ J. Wüst, *op. cit.*, 85–86.

¹⁴ I. Berkeszi, *op. cit.*, 61.

¹⁵ F. Milleker, *op. cit.*, 10.

¹⁶ *Ibidem*.

că războiul s-a terminat la scurt timp, iar pe de altă parte pentru că în 1806, la doar 29 de ani, Ludwig Jonas a decedat¹⁷.

Joseph, al doilea fiu al lui Karl Klapka, a fost primul tipograf originar din Banat. După căsătoria cu văduva lui Ludwig Jonas, a dobândit tipografia acestuia. În momentul preluării tipografiei de către Klapka, aceasta era una dintre cele mai importante din Ungaria¹⁸. La început eforturile sale nu au fost marcate de succes, dar, odată cu trecerea timpului, a acumulat experiență, astfel că în iunie 1809 a adresat o cerere autorităților, prin care cerea permisiunea de a prelua știrile de război într-un ziar numit „*Tagsbericht*”. Deși a primit permisiunea și ziarul a avut o răspândire bună, acesta și-a încetat apariția odată cu războiul din acel an.

O premieră în peisajul cultural timișorean a constituit-o deschiderea la 14 mai 1815 a primei biblioteci cu împrumut din Banat. Această bibliotecă, deschisă de Joseph Klapka, cuprindea în jur de 4.000 de volume, consemnate într-un catalog apărut un an mai târziu.

În anul 1828 și-a început apariția la Timișoara „*Banater Zeitschrift für Landwirtschaft, Handel, Künste und Gewerbe*”. Acesta avea o apariție bisăptămânală, cuprindea 8 pagini și conținea un supliment numit „*Intelligenzblatt*”. Ziarul cuprindea cu preponderență articole despre economie și comerț, iar suplimentul cuprindea prețurile din piață, anunțuri și oferte. În 1828 au apărut 78 de numere¹⁹. La sfârșitul anului, ziarul și-a încetat apariția, unul dintre motive fiind probabil numărul mic de abonați și cititori.

Prima revistă de teatru din sud-estul Europei se numea „*Notizen*” și a apărut în 1828 la Timișoara. A doua, „*Thalia*”, a apărut între 1830 și 1831. Cele 8–10 pagini ale acesteia cuprindeau prezentări și cronici de specialitate despre operele și piesele de teatru prezentate pe scena timișoreană.

Grație activității sale în domeniul presei, prestigiul lui Klapka a crescut, ceea ce i-a permis să fie ales în funcția de edil șef al orașului între anii 1829–1833 și să fie delegat în același timp și în Dieta maghiară. Datorită faptului că era tot mai implicat în viața publică, s-a asociat cu tipograful de origine moravă Joseph Beichel, căruia i-a vândut tipografiile din Timișoara și Arad cu 50.000 de florini. De altfel, în 1834 Beichel a achiziționat și biblioteca cu împrumut de la Klapka²⁰.

Deși nu era o personalitate de talia lui Klapka, Beichel avea un spirit întreprinzător, astfel că în februarie 1831 s-a adresat Consiliului Orășenesc pentru a primi permisiunea de a publica săptămânalul „*Temeswarer Wochenblatt*”, care urma să cuprindă diverse anunțuri de vânzare-cumpărare, închirieri, prețurile zilnice de la piață etc. Această publicație apărea sâmbăta, cuprindea 6 până la 10 pagini și nu aborda probleme politice²¹. De altfel, încadrarea ziarului în aceste limite stabilite de la început era și una dintre condițiile pentru obținerea acceptului de publicare. A apărut până în 1840 și a fost primul ziar din Banat care a apărut constant o perioadă mai lungă de timp. În ceea ce privește conținutul, în prim plan stăteau anunțurile oficiale ale autorităților comitatului, ale orașului sau ale celor militare. Apoi urmau anunțurile publicate de particulari, iar la sfârșit o poezie sau o ghicitoare nostimă. „*Temeswarer Wochenblatt*” marchează un regres din punct de vedere cultural față de ziare cum ar fi „*Notizen*” sau „*Thalia*”. De altfel, Beichel ar fi dorit să-l transforme într-un săptămânal de literatură, iar în acest sens a adresat o cerere Consiliului de la Viena. După consultarea Consiliului Orășenesc, acesta i-a refuzat cererea pe motiv că, deși era un om respectabil și onest, nu avea studii de filosofie²². În octombrie 1833, s-a asociat cu viitorul primar Johann Nepomuk Preyer și cu Ferdinand Freund pentru a scoate un săptămânal politic, economic și social, care urma să se numească „*Temescher Zeitschrift*”, avându-l ca redactor pe Preyer. Această cerere, cât și o cerere ulterioară, au fost refuzate de autoritățile de la Viena după consultarea Consiliului Orășenesc.

Odată cu acordarea unei libertăți mai mari în domeniul presei, la sfârșitul lui aprilie 1840 s-a decis transformarea ziarului într-unul de literatură. În ultimele trei numere, cititorii ziarului au fost anunțați că începând cu 4 iulie 1840 ziarul va apărea sub o altă formă și cu un alt conținut, odată cu numărul din 27 iunie vechiul „*Temeswarer Wochenblatt*” încetându-și existența. Noul ziar nu era considerat urmașul acestuia și apărea într-un format mai mare decât precedentul, în fiecare sâmbătă. Fiecare număr conținea 10 până la 14 pagini și cuprindea 2 părți principale. Prima parte conținea nuvele, convorbiri, descrieri, corespondențe, prezentări literare și artistice, știri și cronici. Printre cele mai interesante cronici se numărau cele legate de teatru. De altfel, teatrul din Timișoara se bucura de o rubrică specială în cadrul ziarului. Cea de-a doua parte a ziarului se

¹⁷ I. Berkeszi, *op. cit.*, 61.

¹⁸ J. Wüst, *op. cit.*, 64.

¹⁹ I. Berkeszi, *op. cit.*, 63.

²⁰ F. Milleker, *op. cit.*, 13.

²¹ I. Berkeszi, *op. cit.*, 64.

²² *Ibidem*, 65–67.

numea „*Anhang zum Temeswarer Wochenblatt*”, aici regăsindu-se în cuprinsul a 46 pagini anunțurile oficiale și particulare²³. Această parte corespundea de fapt vechiului „*Temeswarer Wochenblatt*”. Printre redactorii ziarului s-au numărat Joseph Klapka, Karl Beichel, fratele tipografului, David Wachtel, Moritz Stockinger, Gottfried Feldinger și Karl Hirschfeld²⁴. Ziarul, care era și un bun izvor de istorie locală, corespundea cerințelor vremii și nu avea concurență la nivel regional. În 1848 „*Temeswarer Wochenblatt*” a apărut în paralel cu alte 2 ziare: „*Tagesanzeiger*” și „*Der Südungar*”. Ultimele numere ale ziarului au văzut lumina tiparului în iunie 1849, când, în condițiile asedierii Timișoarei de către armata revoluționară maghiară, a încetat apariția oricărui ziar.

În contextul evenimentelor revoluționare de la 1848, la 18 martie, după adunarea populară din Timișoara, participanții de aici au intrat în tipografia lui Beichel, solicitând tipărirea necenzurată a celor 12 puncte de la Pesta. De altfel, strada pe care se afla tipografia lui Beichel a primit numele de strada Libertății Presei.

În acest context, la 25 martie 1848 apare primul număr din „*Temeswarer Wochenblatt*” care avea imprimată inscripția „Mit Pressefreiheit”. Un exemplar din acest număr al „*Temeswarer Wochenblatt*” se păstrează la Muzeul Banatului (nr. inv. istorie 21540). Faptul ca acest ziar este primul apărut în timpul revoluției, care nu a trecut prin filtrul cenzurii oficiale, este atestat de o inscripție în limba maghiară scrisă cu tuș în partea de jos a paginii de titlu. Pe lângă știrile referitoare la evenimentele și măsurile luate în zilele de început ale revoluției în Imperiu, ziarul, cu orientare pro-revoluționară în prima parte a revoluției, reproduce și atmosfera din Timișoara acelor zile. Aceasta era una de entuziasm, provocat de știrile despre evenimentele de la Budapesta din 15 martie. În adunarea, care a avut loc la Primărie s-a decis adoptarea celor 12 puncte de la Pesta și s-a cerut unificarea Transilvaniei și a graniței militare cu Ungaria. Alte inițiative enunțate cu acest prilej priveau siguranța publică și înființarea în acest sens a unei gărzi naționale, precum și ridicarea cenzurii și introducerea libertății presei. Conform relatărilor ziarului, la sfârșitul adunării la Primărie a fost înălțat steagul național maghiar, iar tipografia locală a multiplicat petiția de la Pesta. Entuziasmul revoluționar maghiar din primele zile și-a găsit expresia și în timpul reprezentațiilor teatrale, când au fost declamate poezii și intonate cântece revoluționare maghiare. În această

atmosferă de sărbătoare, marcată de decorarea și iluminarea festivă a orașului, apar și primele semne ale viitoarei confruntări între susținătorii revoluției și armata imperială. Astfel în timp ce în oraș erau coborâte drapelul cu vulturul imperial și arborate „drapelul cu culori naționale”, clădirile armatei erau în continuare împodobite cu drapelul imperial. De altfel, după perioada de început a revoluției când „*Temeswarer Wochenblatt*” a adoptat o atitudine pro-revoluționară, ziarul lui Beichel și-a schimbat poziția, dobândind o orientare pro-imperială.

În acest context, Ernst Hazay a deschis la începutul lui septembrie 1848 a doua tipografie din cetate²⁵. Spre deosebire de ziarul editat de Beichel, cele două ziare editate în tipografia lui Hazay, „*Tagesanzeiger*” și „*Der Südungar*” aveau o orientare pro-revoluționară.

„*Tagesanzeiger*” a fost primul cotidian din Banat și cuprindea pe lângă diverse știri, anunțuri ale Consiliului Local sau ale particularilor și articole despre discursurile lui Kossuth, acțiunile guvernului maghiar sau poziția sârbilor în cadrul evenimentelor revoluționare. Fiecare număr era lipit la colțul străzilor și putea fi citit de către cei interesați. Articolele apărute în ziar au provocat reacția comandamentului militar timișorean care a cerut Consiliului Local să îi interzică lui Hazay să mai publice ziarul și să-l lipească la colțul străzilor. Cererea a fost aprobată de Consiliul Local, astfel că la începutul lui octombrie 1848 ziarul și-a încetat apariția de numai 40 de zile²⁶.

„*Der Südungar*” a apărut în perioada 3–28 octombrie 1848 în fiecare marți, joi și sâmbătă la tipografia lui Hazay. Redactor, proprietar și editor al ziarului era doctorul David Wachtel. A apărut în format mare și fiecare număr cuprindea 2 coli cu câte 4 pagini. Redactat în spirit liberal, a îmbrățișat cauza revoluției maghiare, fapt pentru care la sfârșitul lunii octombrie a trebuit să-și înceteze apariția. Prima parte a ziarului făcea referire în primul rând la probleme ce țineau de Banat (articole despre industrie, comerț, agricultură, artă, știință, societate) și ocazional conținea nuvele și fragmente umoristice. A doua parte era rezervată evenimentelor cotidiene de interes²⁷. În primele patru numere care nu au fost supuse cenzurii, au apărut mai multe editoriale politice pro-revoluționare, printre care și apelul adresat armatei din garnizoana Timișoarei, „*An das Heer*”, prin intermediul căruia soldații erau chemați să lupte împotriva absolutismului. În

²³ *Ibidem*, 69.

²⁴ F. Milleker, *op. cit.*, 14.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ I. Berkeszi, *op. cit.*, 71.

²⁷ *Ibidem*, 72.

condițiile declarării stării de război, începând cu numărul din 12 octombrie, ziarul a apărut doar în 2 pagini și și-a pierdut tonul pro-revoluționar, la sfârșitul aceleiași luni încetându-și apariția²⁸.

Odată cu sfârșitul revoluției de la 1848–1849, Timișoara a devenit capitala unei noi provincii austriece numite Voivodina sârbească și Banatul Timișan. Aceasta era constituită din fostele comitate maghiare Bacs, Torontal, Timiș și Caraș, precum și din districtele Ilok și Ruma din comitatul Sirmiei. Faptul că limba germană era limba oficială a provinciei a favorizat dezvoltarea presei de limbă germană. Problemele legate de presă erau supervizate de administrația din Timișoara conform indicațiilor ministerului de la Viena. Administrația provincială acorda permisiunea de deschidere a unei tipografii, iar guvernatorul provinciei acorda aprobarea pentru editarea unui ziar. În această perioadă, cenzura presei a intrat în atribuțiile poliției²⁹.

La scurt timp după încheierea asediului Timișoarei, Joseph Beichel a solicitat permisiunea de a edita un săptămânal purtând titlul „*Temesvarer Anzeiger*”. La mijlocul lui septembrie 1849, comisarul guvernamental Ludwig Ambrozy înștiința Consiliul Local că este de acord cu editarea ziarului. Publicația a apărut în fiecare sâmbătă începând cu 1 octombrie 1849 și avea 8 până la 16 pagini. Acesta era un ziar exclusiv de anunțuri, care a apărut până în martie 1852, fiind distribuit și ca supliment la alte ziare editate de Beichel.

Timp de jumătate de an, Beichel a editat în 1851 publicația beletristică „*Euphrosine*”³⁰. Începând cu 1 iulie 1851, tot la tipografia sa a început editarea ziarului „*Banater Courier*”. Acest ziar, care a fost primul în format *in folio* din Banat, urma să apară marți și sâmbătă și să conțină, pe lângă articole umoristice, economice, literare și știri actuale. Din „*Banater Courier*” au apărut doar două numere, în numărul din 5 iulie cititorii fiind informați că, datorită unor obstacole intervenite subit, ziarul trebuia să-și înceteze apariția³¹. Beichel nu a renunțat însă la ideea de a tipări un ziar cu apariție bisăptămânală și astfel, la 26 iulie 1851, și-a început apariția „*Banater Telegraph*”. Se dorea ca prin conținutul său să înlocuiască și să depășească din punct de vedere calitativ „*Temeswarer Wochenblatt*”, însă acest deziderat nu a fost niciodată atins. Suplimentul ziarului apărea în funcție de necesități și conținea între 2 și 8 pagini de

anunțuri. După decesul lui Beichel, care a survenit în 1852 ca urmare a sănătății subrezite în urma asediului din 1849, moștenitorii săi s-au ocupat de tipografie și de editarea ziarelor apărute aici până în 1856³². De altfel, preluarea tipografiei de către moștenitori este oglindită și în prima pagină a ziarului, care își încetează apariția în decursul anului 1852, neputând să facă față concurenței noului ziar oficial „*Temeswarer Zeitung*”.

Refacerea tipografiei lui Ernst Hazay a început în 1850. A fost repusă în funcțiune de către tatăl și fratele acestuia deoarece, în urma activității sale de honved și a atitudinii sale din timpul revoluției, acestuia nu-i era permis să locuiască în Timișoara. În condițiile în care nici unul dintre ei nu avea experiență în acest domeniu, au fost angajați doi tipografi: Karl Gustav Förk și Ernst Steger. Cei doi au achiziționat în 1856 tipografia lui Beichel și în 1866 pe cea a lui Hazay³³. Grație formării și experienței lor bogate, au contribuit la dezvoltarea presei din Banat.

În perioada regimului neoabsolutist și în anii care au premers instaurării dualismului, presa a cunoscut o dezvoltare fără precedent în această provincie. Un factor care a favorizat evoluția a fost înființarea filialei Tipografiei de Stat din Viena. În cadrul ei erau angajați 70 de oameni din toate colțurile Imperiului, majoritatea lor fiind calificați în această meserie³⁴. Pe lângă imprimările oficiale necesare autorităților bănățene, la noua tipografie au apărut „*Landes-Gesetz-und Regierungsblatt für die Serbische Wojewodschaft und das Temescher Banat*” și ziarul oficial „*Temeswarer Zeitung*”, care avea să devină cel mai important ziar din Banat.

În contextul eforturilor conducerii de la Viena de a instaura un stat centralizat se înscriu și eforturile de a sprijini în dezvoltarea lor germanii, slavii și românii, pentru a crea o contrapondere la elementul maghiar, precum și editarea celor două ziare amintite anterior.

„*Landes-Gesetz-und Regierungsblatt für die Serbische Wojewodschaft und das Temescher Banat*” era publicația guvernului Voievodinei sârbești și a Banatului Timișan. Aceasta era publicată în patru limbi și ediții diferite și cuprindea legi, decrete, ordine ale guvernului provinciei sau ale celui central, care făceau referire la provincia menționată anterior. Publicația era trimisă în fiecare localitate din Banat în limba solicitată de comunitatea respectivă. Autoritățile locale erau obligate să anunțe locuitorii legat de sosirea fiecărui număr al

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ F. Milleker, *op. cit.*, 15.

³⁰ I. Berkeszi, *op. cit.*, 74.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, 49.

³³ F. Milleker, *op. cit.*, 22.

³⁴ J. Wüst, *op. cit.*, 71–72.

publicației, care putea fi consultat timp de 14 zile. Decretele publicate aici intrau în vigoare în 15 zile, iar legile în 45 de zile de la publicare. Primul exemplar al singurei ediții exclusiv în limba germană a apărut la 11 ianuarie 1851. Următoarele ediții au fost mixte (română-germană, sârbă-germană și maghiară-germană). În prima parte a publicației apăreau de obicei decrete și ordine emise de guvernul de la Viena și care priveau această provincie. A doua parte cuprindea decretele autorităților locale, publicația având și un index anual de conținut³⁵. Fiind publicația oficială a guvernului Voievodinei sârbești și a Banatului Timișan, odată cu dispariția acestei provincii, cu prilejul reîncorporării la Ungaria (1860), își încetează apariția. Prin faptul că a apărut în limbile română, maghiară și sârbă, această publicație a avut un rol în geneza presei publicate în aceste limbi în Banat. Chiar dacă, odată cu desființarea provinciei, publicația a dispărut și tipografia de stat cezaro-crăiască din Timișoara a pierdut din importanță, fiind mutată în 1868 la Buda și unificată cu tipografia de aici, primii pași pentru apariția ziarelor în celelalte limbi ale provinciei fuseseră făcuți. Prima foaie în limba sârbă, „*Juzna Pcela*”, redactată de Milorad Medakovic la tipografia lui Beichel, a apărut la 15 octombrie 1851. La 6 iulie 1858 i-a urmat publicația în limba maghiară „*Delejtű*”, apărută la tipografia lui Hazay. Prima publicație în limba română, „*Priculiciul*”, a apărut la tipografia diecezei Cenad în 1874.

O nouă etapă în dezvoltarea presei în Banat a marcat-o apariția primelor tipografii din afara Timișoarei. Deși au existat încercări de a obține privilegiul necesar deschiderii unei tipografii încă înainte de mijlocul secolului al XIX-lea, acestea se loveau de refuzul autorităților, care considerau că tipografiile din Timișoara erau suficiente pentru necesitățile întregii provincii³⁶.

Primul tipograf stabilit în afara Timișoarei, care a primit permisiunea de a deschide o tipografie la Becicherecul Mare, a fost Franz Paul Pleitz. Privilegiul i-a fost acordat deja în 1847, dar, datorită evenimentelor revoluționare, apariția primelor produse tipografice s-a amânat pentru anul 1850. Calendarul „*Deutscher Hauskalender für den Bürger-, Geschäfts- und Landmann in der Wojewodschaft Serbien und dem Temescher Banat auf das Jahr nach der Geburt Christi 1851*”, tipărit în 1850, s-a bucurat sub denumirea ulterioară de „*Deutscher Hauskalender*” de o apariție îndelungată și o bună răspândire în arealul șvabilor bănățeni.

Primul număr al săptămânalului „*Gross-Becskereker Wochenblatt*” a apărut în data de 4 ianuarie 1851. Preluând modelul ziarelor de limbă germană din Viena, Pesta și Timișoara, acesta a fost tipărit în format ¼, fiind împărțit în 2 coloane egale și având 8 pagini. Până în 1860 tonul său a fost antirevoluționar și neoabsolutist. O perioadă îndelungată acesta a publicat doar știri, comunicate de presă, scrisori districtuale și ordinele autorităților imperiale, la acestea adăugându-se câteva informații economice și periodic prețurile cerealelor și anunțuri legate de piețele de animale. Pleitz nu a fost doar tipograful și editorul ziarului, ci și redactorul acestuia până la moartea sa în anul 1884. Cu timpul, publicația a înregistrat progrese, atât din punct de vedere cantitativ, cât și calitativ. Astfel, dacă la început tirajul publicației nu depășea 500 de exemplare, ulterior numărul acestora a crescut. De la începutul deceniului al șaptelea, „*Gross-Becskereker Wochenblatt*” a devenit mai cuprinzător și includea, pe lângă rubricile amintite mai sus, poezii, nuvele și scurte știri legate de Becicherecul Mare. Ziarul, care publica deseori anunțuri trilingve (în germană, sârbă, maghiară), era o publicație destinată mai ales clasei mijlocii din mediul urban, ceea ce i-a asigurat un anumit profit editorului, iar ziarului o longevitate remarcabilă pentru un săptămânal de interes local apărut în provincia bănățeană³⁷.

A doua tipografie din provincia bănățeană a fost înființată de Johann Kaulitzky în 1848 la Pančevo. Aceasta constituia probabil o filială a tipografiei lui Kaulitzky din Novi Sad. Sub conducerea lui, tipografia din Pančevo nu a înregistrat progrese vizibile, primii pași în această direcție fiind făcuți după preluarea tipografiei de către tipograful pestan Anton Siebenhaar³⁸.

Primul număr al ziarului „*Temeswarer Zeitung*” a apărut în 15 ianuarie 1852 la tipografia de stat cezaro-crăiască din Timișoara. Ziarul, care avea vulturul bicefal pe frontispiciu, a fost organul oficial al administrației din Timișoara până la desființarea provinciei Voivodina sârbească și Banatul Timișan în 1860. Apărea în fiecare zi a săptămânii cu excepția zilei de luni și avea inițial un număr de 4–6 pagini cu 3 coloane pe pagină și un format folio mic. Prețul era de 8 guldeni pe an în Timișoara și 12 guldeni în cazul livrării ziarului prin poștă în afara orașului³⁹.

³⁷ F. Nemet, *Istorijska štampe u Velikom Bečkereku*, Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin”, Istorijski arhiv Zrenjanin, Zrenjanin (2007), 23–25.

³⁸ F. Milleker, *op. cit.*, 27.

³⁹ A. Krischan, *Die „Temeswarer Zeitung” als Banater Geschichtsquelle (1852–1949)*, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks, München (1969), 18.

³⁵ I. Berkeszi, *op. cit.*, 76.

³⁶ J. Wüst, *op. cit.*, 73.

Primul care a asigurat conducerea ziarului a fost un funcționar al administrației provinciale, Andreas Flatt. În ceea ce privește forma și conținutul, „*Temeswarer Zeitung*” urma modelul ziarului „*Wiener Zeitung*” și a fost primul ziar din Banat care a corespuns tuturor cerințelor moderne ale vremii. Arăt datorită concepției, cât și datorită tirajului de 1.100 exemplare, a ajuns în scurt timp să fie cel mai popular ziar din Banat. Chiar dacă pe termen scurt succesul ziarului „*Temeswarer Zeitung*” a influențat negativ evoluția altor ziare locale, pe termen mediu și lung a dat un impuls necesar dezvoltării moderne a presei bănățene⁴⁰. Fiind o publicație oficială a guvernului provinciei, sediul redacției se afla în clădirea acestuia (Casa Comitatelor) și toate instituțiile și comunele din provincie aveau obligația să achiziționeze câte un exemplar din fiecare număr⁴¹.

Până în 1860 „*Temeswarer Zeitung*” avea următoarea structură:

- a. Partea oficială – cuprindea decrete, ordonanțe, dispoziții ale guvernului local și ale instituțiilor subordonate acestuia, ale comandamentului militar al provinciei, ale autorităților judiciare, financiare, școlare etc.
- b. Partea neoficială – cuprindea știrile politice actuale, articole legate de economie și comerț, hotărâri ale comunelor și ale Camerelor de comerț, știri despre viața socială, întâmplări de interes local, știri din cele mai importante piețe ale provinciei.
- c. Foiletonul – apărea de două ori pe săptămână și conținea critică teatrală, noutăți în domeniul artelor și al muzicii, precum și nuvele sau schițe de călătorie⁴².

Odată cu dizolvarea provinciei ca urmare a rescriptului împăratesc din 27 decembrie 1860 și reîncorporarea acesteia în Ungaria, „*Temeswarer Zeitung*” și-a pierdut caracterul oficial, fiind preluat de către fostul funcționar al administrației Voivodinei sârbești și a Banatului Timișan, Karl Hirschfeld. De la începutul anului 1861, ziarul a fost imprimat în tipografia Förk&Co., iar de la 1 ianuarie 1862 în tipografia lui Hazay. Sub îndrumarea lui Hirschfeld, conținutul ziarului, care și-a păstrat prețul, dar apărea într-un format folio mai mare, s-a rezumat aproape exclusiv la publicarea înștiințărilor oficiale și a inseratelor. La sfârșitul anului 1864, Hirschfeld a vândut ziarul

negustorului Martin Uhrmann⁴³. Hirschfeld a rămas în continuare redactor principal până când a fost schimbat cu secretarul Camerei de Comerț, avocatul Michael von Niamessny. Acesta, în calitate de vicepreședinte al partidului deakist, a imprimat ziarului o orientare liberală pro-dualistă, orientare menținută și după plecarea sa de la conducerea redacției în 30 aprilie 1867.

Cotidianul „*Temeswarer Zeitung*”, care încă de la apariția sa a depășit cu mult ziarele apărute până atunci în Banat, a continuat să fie cel mai important ziar al provinciei, până la încetarea apariției sale în 1949.

În 1852, Karl Traunfelner, tipograf din Austria Inferioară, angajat la tipografia de stat cezaro-crăiască din Timișoara, a solicitat și a obținut aprobarea de a deschide o tipografie în Lugoj. În cadrul acestei tipografii a fost tipărit începând cu 1853 ziarul „*Lugoser Anzeiger*”. Inițial, acesta a fost un ziar apolitic de informație, care cuprindea informații și inserate, orizontul său tematic fiind lărgit ulterior. Ziarul avea un număr de 4 pagini și putea fi obținut doar pe baza prenumerației. Datorită numărului redus de cititori și a decesului lui Traunfelner, ziarul și-a încetat apariția la 10 decembrie 1853⁴⁴.

Conducerea tipografiei a fost preluată de către Johann Wentzely, care s-a căsătorit cu văduva lui Traunfelner și începând cu 5 mai 1858 a editat din nou „*Lugoser Anzeiger*”. Acesta nu constituia însă continuarea ziarului apărut în 1853, ci urma să fie, conform subtitlului său, un „ziar pentru beletristică, industrie și comerț”. Publicația avea o apariție săptămânală, un volum de 4–8 pagini și un tiraj de aproximativ 300 de exemplare⁴⁵. În 6 iulie 1861 publicația și-a schimbat numele în „*Krassoer Zeitung*”, oglindind astfel schimbările petrecute la nivel administrativ în 1860. Această schimbare nu a afectat însă orientarea și răspândirea bună de care s-a bucurat la nivel local. Din 1881, odată cu fuziunea comitatelor Caraș și Severin, ziarul a purtat titlul de „*Krassó-Szörenyer Zeitung*” până la încetarea apariției sale⁴⁶.

În 1853, la Timișoara au apărut alte două ziare cu o existență scurtă. Primul dintre acestea se numea „*Kundschaftsblatt*” și a apărut la tipografia lui Hazay. La 19 februarie 1853, proprietarii tipografiei au adresat o cerere Consiliului local prin care solicitau permisiunea de a deschide un „birou de înștiințare”, care să fie în legătură cu tipografia

⁴⁰ J. Wüst, *op. cit.*, 105.

⁴¹ A. Krischan, *op. cit.*, 19.

⁴² *Ibidem*, 18.

⁴³ *Ibidem*, 27.

⁴⁴ H. Lay, *Ein Kapitel Kulturgeschichte aus der Stadt an der Temesch*, Töging am Inn (1996), 9–10.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, 11–12.

lor. Solicitau de asemenea permisiunea de a edita un ziar fără conținut politic, care să cuprindă doar anunțuri. Au primit acceptul pentru această inițiativă, atât ziarul, cât și biroul fiind puse sub supravegherea Comandamentului orașului⁴⁷. Publicația și-a încetat apariția în cursul aceluiași an, fără ca vreun exemplar să se păstreze.

Cel de-al doilea ziar, „*Unterhaltungsblätter*”, a apărut între 2 iulie și 1 octombrie 1853. Redactorul acestui ziar, care apărea de două ori pe săptămână la tipografia lui Hazay, era Karl Hirschfeld. Fiecare număr avea trei părți:

- Prima parte – cuprindea nuvele, convorbiri, biografii, impresii de călătorie, fragmente de istorie, versuri, povești populare și alegorii.
- Partea a doua – cuprindea scrisori din capitală și orașele mai importante ale regiunii, care descriau viața economică, socială și culturală; tot aici își găseau locul cronică sau recenzii despre teatru, muzică, literatură și alte arte.
- Partea a treia – era reprezentată de știri vesele și umoristice.

Suplimentul ziarului se numea „*Telegraphie aus der Handels- und Gewerbewelt*” și apărea în fiecare joi. Suplimentul conținea îndeosebi anunțuri și era distribuit de obicei împreună cu ziarul de sâmbătă⁴⁸. Deși își propunea să corespundă cerințelor unui public divers, și-a încetat apariția în scurt timp datorită lipsei abonaților.

Ultima tipografie fondată în Banat în perioada existenței Voivodinei sârbești și a Banatului Timișan a fost cea de la Vârșeț. Aceasta a fost fondată de Eduard Kirchner, tipograf de origine prusacă, care s-a bucurat de sprijinul primarului din Vârșeț, Michael Walz. După obținerea aprobării pentru tipărirea unei publicații beletristice, la 31 ianuarie 1857 a apărut primul număr al publicației „*Werschetzer Gebirgsbote*”. Ziarul avea o apariție săptămânală și cuprindea 8 pagini⁴⁹. Conform cererii adresate guvernului provinciei, ziarul urma să cuprindă în paginile sale: un foileton, poezii hazlii, indexul nașterilor, căsătoriilor și deceselor din Vârșeț, lista persoanelor străine sosite în Vârșeț, anunțuri oficiale și private. Știrile de natură politică urmau să fie evitate⁵⁰. Ziarul și-a continuat apariția până la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, fiind una dintre cele mai constante și longevive publicații periodice din Banat.

În iulie 1861, la tipografia lui Hazay din Timișoara a apărut primul număr al ziarului „*Grenzbote*”. Redactorul acestui ziar, care profita de liberalizarea presei intervenită după sfârșitul perioadei neoabsolutiste, era Richard Gelich, fost general de honvezi în timpul revoluției de la 1848–1849. Publicația, care apărea de trei ori pe săptămână, exprima un punct de vedere patriotic-maghiar, fiind din punct de vedere conceptual urmașul ziarului în limba maghiară „*Delejtű*”. După închiderea lucrărilor Dietei, în timpul provizoratului, autoritățile de la Viena n-au privit cu ochi buni articolele din „*Grenzbote*”, astfel că la 17 noiembrie 1861 au suspendat ziarul pe o perioadă de trei luni, cu această ocazie ziarul încetându-și definitiv apariția⁵¹.

Ca urmare a inițiativei tipografilor Karl Gustav Förk și Ernst Steger, în tipografia lor a început la 11 octombrie 1862 publicarea unui ziar care continua publicația „*Temeswarer Wochenblatt*”, apărută la Timișoara între 1840–1849. Noua publicație, „*Temeswarer Wochenblatt für Unterhaltung, Handel, Industrie und Gewerbe*” apărea de două ori pe săptămână în același format ca și *Wochenblattul* vechi și, la fel ca acesta, evita subiectele de natură politică. Redactorul ziarului era Karl Gustav Förk. Acesta a împărțit conținutul ziarului în următoarele secțiuni:

- Prima parte – cuprindea știri de divertisment și întâmplări de interes local și național.
- Partea a doua – cuprindea știri recente din industrie și comerț.
- Partea a treia – în această secțiune erau discutate probleme de actualitate.
- Partea a patra – aducea știri locale diverse.
- Partea a cincea – aici erau tratate subiecte de artă și teatru.
- Partea a șasea – anecdote.
- Partea a șaptea – prețuri actuale din piețe.
- Partea a opta – rezultatele loteriei.
- Partea a noua – cotele apelor.
- Partea a zecea – alte anunțuri⁵².

În pofida intențiilor generoase ale editorului, la începutul anului 1866, ziarul, care între timp apărea doar o dată pe săptămână, a trebuit să își înceteze apariția.

La sfârșitul perioadei neoabsolutiste, în Banat existau cinci publicații periodice, toate în limba germană, având următoarea distribuție spațială: două ziare în Timișoara și câte unul în Lugoj, Becicherecul Mare și Vârșeț. De altfel, în perioada

⁴⁷ I. Berkeszi, *op. cit.*, 85.

⁴⁸ *Ibidem*, 86..

⁴⁹ J. Wüst, *op. cit.*, 110

⁵⁰ F. Milleker, *op. cit.*, 21

⁵¹ I. Berkeszi, *op. cit.*, 86

⁵² *Ibidem*, 87

cuprinsă între apariția primului ziar din Banat în anul 1771 și sfârșitul secolului al XIX-lea, doar în Timișoara au apărut un număr de 79 de ziare în limba germană. Numărul tipografiilor din Banat a crescut în același interval până la 51, acestea fiind răspândite în 18 localități⁵³. Grație acestei dezvoltări a tipografiei și a presei bănățene, începută odată cu înființarea tipografiei lui Matthäus Josef Heimerl și a editării primului ziar, care a primit un impuls esențial în perioada care a urmat revoluției de la 1848, în 1867 existau toate premisele necesare dezvoltării spectaculoase pe care a cunoscut-o presa de limbă germană din Banat în a doua jumătate a secolului XIX și la începutul secolului XX.

ANFÄNGE UND ENTWICKLUNG DER DEUTSCHSPRACHIGEN PRESSE AUS DEM BANAT 1771–1867 (Zusammenfassung)

Die erste Zeitung im modernen Sinn des Wortes erschien im Herbst des Jahres 1605 und hatte den Titel „*Relation aller fürnehmen und gedenckwürdigen Historien*“. Damit begann eine beeindruckende Entwicklung im Bereich des Pressewesens. Die bedeutendsten Zentren der deutschsprachigen Presse aus dem ungarischen Teil des Habsburgerreiches waren: Pest, Ofen, Temeswar und Pressburg.

Mit der Zensur der periodischen Publikationen beschäftigte sich im kaiserlichen Banat der Superior des Jesuitenordens Ernst Neumann. Als dieser Orden aufgelöst wurde, übernahm ein Mitglied des städtischen Rates diese Verantwortung. Ab 1789 wurde diese Rolle bis 1848 von dem Direktor des piaristischen Gymnasiums übernommen aber die Zensur wurde nicht so streng wie in andere Teile des Reiches durchgeführt. Nach der Revolution von 1848–1849 wurde die Überwachung der Presse, zur Zeit des neoabsolutistischen Regimes, von der Polizei übernommen.

Das Privileg zur Eröffnung der ersten Buchdruckerei im Banat wurde Matthäus Joseph Heimerl erteilt und am 18. April 1771 erschien die erste Ausgabe der „*Temeswarer Nachrichten*“, die älteste Zeitung des Banats. Während sich diese Zeitung im Wiener Hofkammerarchiv erhalten hat, gingen weitere Zeitungen wie z. B.: „*Temeswarer Zeitung*“, „*Temeswarer Merkur*“, „*Temeswarer Wochenblatt*“ oder „*Tagsbericht*“, die am Ende des XVIII. und im ersten

Viertel des XIX. Jahrhunderts erschienen, verloren. Bis zum Erscheinen der periodischen Publikation „*Temeswarer Wochenblatt*“ ab 1831, erschienen ab 1828 noch eine Zeitschrift mit wirtschaftlichem Schwerpunkt, „*Banater Zeitschrift für Landwirtschaft, Handel, Künste und Gewerbe*“ und zwei Theaterzeitschriften, „*Notizen*“ und „*Thalia*“. Das „*Temeswarer Wochenblatt*“ erschien mit einigen Inhalts- und Formveränderungen bis im Juni des Jahres 1849 und war somit das erste Presseerzeugnis des Banats mit einer längeren Erscheinungsdauer. Am 25 März 1848 erschien die erste Ausgabe des „*Temeswarer Wochenblatt*“, die die Inschrift „Mit Pressefreiheit“ trägt. Eine der Zeitungen aus dieser Ausgabe befindet sich in der Sammlung des Banater Museums aus Temeswar.

Zum Unterschied zum „*Temeswarer Wochenblatt*“, dass während des weiteren Verlaufs der Revolution eine kaisertreue Einstellung hatte, hatten die anderen Zeitungen, die während der Revolution in Temeswar erschienen, „*Tagesanzeiger*“ und „*Der Südungar*“ eine revolutionstreue Einstellung. Im Sommer des Jahres 1849 musste die Erscheinung jedwelcher Zeitung, während der Belagerung Temeswars durch die revolutionäre Armee, eingestellt werden. Nach dem Ende der Revolution kannte das Pressewesen aus dem Banat eine starke Entwicklung. Eines der wichtigsten Faktoren die dazu geführt haben, war die Gründung einer Filiale der Wiener Staatsdruckerei. Hier erschienen zwei der bedeutendsten Presseerzeugnisse der neoabsolutistischen Periode aus dem Banat: das „*Landes-Gesetz-und Regierungsblatt für die Serbische Wojewodschaft und das Temescher Banat*“ und die bis 1860 offizielle Zeitung des Banats, „*Temeswarer Zeitung*“, die zur bedeutendsten Zeitung des Banats werden sollte.

Nun erschienen auch die ersten Presseerzeugnisse des Banats die nicht in deutscher Sprache verfasst wurden: „*Juzna pcela*“ (1851), „*Delejtü*“ (1858) und „*Priculiciul*“ (1874). Auch die ersten Buchdruckereien und Zeitungen des Banats die ausserhalb Temeswars erschienen, hatten ihre Anfänge während der neoabsolutistischen Periode: „*Gross-Becskereker Wochenblatt*“ in Grossbetschkerek (ab 1851), „*Lugoser Anzeiger*“ in Lugosch (ab 1853) und „*Werschetzer Gebirgsbote*“ in Werschetz (ab 1857). Zu den periodischen Publikationen, die zwischen der Revolution von 1848–1849 und der Einführung des dualistischen Regimes in 1867 in Temeswar erschienen, zählen noch folgende: „*Temesvarer Anzeiger*“, „*Euphrosine*“, „*Banater Courier*“, „*Banater Telegraph*“, „*Kundschaftsblatt*“, „*Unterhaltungsblätter*“, „*Grenzbote*“ und das „*Temeswarer Wochenblatt*“.

⁵³ F. Milleker, *op. cit.*, 39

Temesvárer Wochenblatt

für
nützliche Unterhaltung und heimatliche Interessen.

N^{ro} 13.

Sonntag den 25. März.

1848.

Redakteur: Moriz Stockinger.

(Neunter Jahrgang.)

Herausgeber: Joseph Beichel.

Mit Pressefreiheit.

Étoile - Sombre.

Erzählung aus dem Ungarischen des Albert Pálffy. I
(Schluß.)

Adele, das Bürgermädchen, war die Waise eines reichen Banquiers. Dieser war ein edelmüthiger Mann und machte seinen Reichtum durch viele Wohlthaten populär. Einst stand das Vermögen und die Ehre des Marquis Bonange in Gefahr, und der reiche Kapitalist rettete mit beispielloser Menschenfreundlichkeit beides. Nach Verlauf eines Jahres fallirte der brave Banquier ob des neuen Administrationssystems und des Sinkens der Papiere, und starb. — Adele gelangte in das Haus des Marquis, und es wurde mit Armand Bonange, dem Erben des Marquis ein Heirathskontakt unterfertigt — die wirkliche Vermählung ward auf Adeles siebenzehntes und Armands dreißigste Jahr festgesetzt, und wir sind in unserer Erzählung gerade dort, wo dieser Zeitpunkt eintrat. —

Adele war selig in ihrem kindlichen Gefühle — sie wußte nicht, daß außer Armand noch Jemand sie liebte — einen solchen aber, der sie gehaßt hätte, gab es nicht, denn Étoile-Sombre war stets ein von der Welt abgesonderter, einsamer Ort. Eine Blume, ein Sträußchen oder ein angenehmer Abend, wenn auch vom Fenster nur betrachtet, waren ihr genug zum Vergnügen, und sie sehnte sich auch nicht nach mehr. Wenn sie Betrübniß überfiel, ging sie in das Zimmer des Marquis, und sah mild in die Augen des bleichen Alten; dieser sprach zwar nichts, doch schien es, als wäre er einen Augenblick zufrieden.

Armand liebte Adelen wie eine Schwester, und zählte mit süßer Sehnsucht die Minuten, wo dann

1848.

seine Liebe eine anderartige sein würde; gegen Alles sonst war er kalt, und vielleicht, wenn nicht Adele die erste ist die ihn liebt, bleibt er auch gegen sie fremd. Aus Gewohnheit war er arbeitsam, und da er Niemanden hatte um ein Gespräch zu führen, ward die Schweigsamkeit ihm zur Natur.

Die finstere Melancholie seines Vaters beobachtete er zwar mit Theilnahme, doch ohne Trauer oder Klage, und schien eine stolze Resignation darein zu legen, daß er ein Bonange, dessen traurige Ereignisse noch gewärtig sind.

Die Marquise war eine Frau seltener Schönheit, die regelmäßigen Züge ihres Gesichts, die Glut ihres dunkeln Auges, und der Anstand ihrer Gestalt waren unbeschreiblich; ihres freundlichen und sanften Wesnehmens wegen verehrte sie Jedermann und schätzte sich glücklich, mit ihr umzugehen. In Anbetracht ihres Charakters war sie der Gegentheil ihres Vaters. Leidenschaftlos schien sie zwar gleich jenem, doch den Mann machte die eigenthümliche Eithargie dazu, die Frau aber der Stolz und die Verschlossenheit in sich selbst. Sie konnte schweigen, aber während die Lippen geschlossen waren, irrte die Seele auf finsternen Pfaden und düstere Ideen zogen in die Brust. Nur ein Gefühl flammte in ihrem Herzen — der unverföhllichste Haß gegen Adele — deren Verbindung mit der Familie sie für eine Entartung und Vegrabung in Niedrigkeit der seit Jahrhunderten erhabenen Familie Bonange betrachtete.

Sie liebte auch den Marquis nicht, obgleich sie alles anwendete, um seine Frau zu werden. Ihr Hochmuth sah hier ein großes Feld, und ihre Ruhmizierde ermunterte sie, die traurigen Ergebnisse zu ertragen,

13

*A temesvári irabadszjto' alól hírvérlé
eltó' hírlap*

ad 67. ex Augusto 771.

Num. I.

Donnerstags, den 18 April, 1771.

Temeswarer Nachrichten.

Es ist mittelst des Wiener Diarii in Nro 26 eine vom 23 März 1771 datirte allerhöchste Verordnung bekannt gemacht worden. Da nun solche in Handel und Wandel den wichtigsten Einfluß hat: so hat man solche hienachzuholen, und dem geneigten Publico hiezumit vorlegen wollen.

Wir Maria Theresia, ic. ic. entbiethen allen und jeden Einwohnern und Unterthanen Unserer gesammten Erbkönigreichen und Landen, wes Standes, Würde oder Wesens sie sind, Unsere R. R. und Erzherzogl. Gnade, und geben euch hiemit gnädigst zu vernehmen, wie seit geraumer Zeit bemerkt worden, daß durch Erhöhung des

Goldwerthes in denen uns benachbarten auswärtigen Landen, das gehörige Verhältniß der Gold- und Silbermünzen in Unsern eigenen gehoben, somit durch heimliche Ausfuhr der ersten, und durch übermäßige Einfuhr der letztern, dem Handel und Wandel derselben Beschwerlichkeit zugezogen worden ist.

Um diesem abzuhelpfen, haben Wir beschloffen, setzen, ordnen, und befehlen hiemit, daß vom ersten May des laufenden 1771sten Jahrs nachfolgende Goldmünzen, gegen die in ihrem unveränderlichen Werth verbleibende Unsere und Reichs-conventionsmäßige Silbermünzen, der Zeit in Unsern gesammten Erbkönigreichen und Landen nachfolgenden

FRANZ KLEIN
Heinzelmannsgasse 10/19
A-1200 Wien, Tel. 33-25 58

652

Banater Okt. Juni 1
nr 77 + 3

Pl. III. Prima pagină din „*Banater Zeitschrift für Landwirtschaft, Handel, Künste und Gewerbe*”, 13 iulie 1828. / First page of the „*Banater Zeitschrift für Landwirtschaft, Handel, Künste und Gewerbe*” newspaper from 13 July 1828.

Der Südungar.

Zeitschrift für Belletristik und sociales Leben in Ungarns Südosten.

Herausgeber und verantwortlicher Redacteur: Dr. David Wachtel.

Nr. 1.

Freitag, am 3. October.

1848.

Zwei Kapitel als Antrittsrede des Südungar.

Der bekrittelte Zeitungs-Embryo.

Es ist eine Gefahrung, so alt, wie die Welt, daß alles, was seine endliche Laufbahn auf diesem unheilvollen Planeten beginnt, tausend Kreuz- und Querstriche vom Secirmesser der Kritik auszuhalten muß, ohne sich nur mühen zu dürfen. So geht es dem Neugeborenen, der dem Einen zu lebhaft, dem Andern zu phlegmatisch, Diesem zu blaß, Jenem zu roth, und weiß der liebe Himmel, was noch Alles scheint. So geht es dem angehenden Arzte, dem Kaufmann, dem Advokaten, dem Seefahrer, so Allen, die ihren Beruf antreten; so geht es dem Journalisten, und wohl ihm und Allen, wenn das Secirmesser nicht allzuheftig oder nie selbst kräftig genug sind, auch die schärfsten Schnitte und Stiche zu überleben.

Sollte es dem „Südungar“ in seiner embryonischen Gestalt als Programm wohl besser ergangen sein? Gewiß nicht! Das Publicum, vor welches er, sich annelnd, hintrat, hatte das volle Recht, über das angefundigte neue Pflänzchen im Treibhause der Tageliteratur sein Urtheil auch schon vorläufig auszusprechen.

Manch solches Urtheil habe ich gehört und beherzigt, manches wird die Zeit berichtigen, widerlegen.

Ein Urtheil aber war und ist mir vor allen andern werth und schätzbar: es ist dies das Urtheil eines lieben alten Freundes, welcher, wenn gleich er sich meinen Begriffen diametrisch entgegenstellen glaube, im Grunde dennoch nur meine eigenen Gefühle verbollmetschte und somit mein Programm — was mir die Menge des aufzunehmenden Stoffes in so kleinem Raume nicht erlaubte — gleichsam erweiternd erklärte.

Es sei mir gegönnt, die Zuschrift des geistreichen Mannes hiemit zu veröffentlichen und demselben im folgenden Kapitel meine eigenen Ideen über die Tendenz des „Südungar“ in Gestalt eines ergänzenden Programmes anzuhängen. Es ist dies nicht überflüssig, und der geneigte Leser wird dabei zugleich einen meiner tüchtigsten Mitarbeiter und Correspondenten kennen lernen.

Verehrter Freund und College! Das Programm Ihres zukünftigen journalistischen Sproßlings habe ich mit Vergnügen erhalten und daraus auf's Neue die längst bekräftigte Geistesfrucht meines alten Freundes Wachtel ersehen. Was mein Mitwirken hinsichtlich des neuen Unternehmens betrifft, dürfen Sie — soviel mein winziges Talent es gestattet — der warmsten Theilnahme und rüchigsten Thätigkeit gewärtig sein.

Nun erlauben Sie aber dem alten Jugendfreunde, daß er, zwar ungefragt und ungebeten, Ihnen seine Meinung in's Haarschildt, die der Ihrigen diametral entgegengesetzt ist. Die Freundschaft besteht ja eben darin, daß sie die Daumenschrauben der steifen Conventienz verschmähnd und gerade von der Leber weg spricht.

Ich habe Ihr Programm einigemal höchst aufmerksam gelesen und am Ende gefunden, daß Sie selbst Ihrem Unternehmen die Hemmlette anlegen und dessen künftiges Wachsthum verkrüppeln durch den engen chineesischen Schutzhügel der „Belletristik“, in welchen Sie das neue Kind des Zeitgeistes par force hineinzwingen wollen.

Sie kennen den rauschenden Aberschlag der jetzigen Zeit, Sie kennen die großartig furchtbare Lage Südungarns, auf welches ganz Europa mit gespannter Aufmerksamkeit hinblickt und begierig die von dort kommenden Nachrichten und Details verschlingt, und wollen trotzdem jeden politischen Aberschlag Ihres Blattes in den lakonischen Aschenbrödelwinkel verweisen haben, und dafür der Belletristik den Ehrenplatz und das Hausberentrecht an der journalistischen Table d'hôte abtreten!

Belletristik ist ein Feld, welches nur in der Zeit des Geistesdunkels und der politischen Unmündigkeit gedeihen kann, wo es ein Fontanell ist, wohin die ebleren Säfte abgeleitet werden, weil sie zum Centralpunkte nicht fließen dürfen. „Prot und Bettelpiele!“ riefen die Römer in ihrer größten Demoralisation, und nie gedieh das Feld der Novelle und sonstiger literarischer Fraubasterei reichlicher, als unter Metetrich-Sedrichky's despotischer Zwangsherrschaft.

Vom lebensmüden Greise bis zum unbärtigen Knaben herrscht jetzt Alles gespannt auf den schmetternden Fanfarenruf der vorschreitenden Zeit: das Jahrhundert liegt in Wehen, eine neue Zeit bricht an, und nichts kann daher sowohl dem Gebildeten wie dem Proletarier wichtiger sein, als über die verschiedenen Treibwehen seiner Zeitgeburt unterrichtet zu werden. Eine politische Färbung muß daher jetzt jedes literarische Unternehmen haben, sonst geht es klanglos zum Verlus hinab.

Als bester Beweis meiner Behauptung diene Ihnen Sapbir's „Humorist“. Wenn Einer im gesammten Deutschland die Befähigung besitzt, durch seine belletristische und vorzüglich humoristische Virtuosität sich einen großen Leserkreis zu bilden und zu fesseln, so ist es doch unbillig Sapbir mit seinem pyramidalen Talente, und trotzdem mußte er seit den Märztagen umfahnen, die Focuskappe seltener gebrauchen, und dem Grun des Lebens Thür und Angel öffnen.

Und ich frage Sie, lieber Freund: hat es Südungarn, dieser von der schönen Reaction so prächtig verwühlte Garten Gottes nicht höchst notwendig, daß auf seiner geistigen Warte ein treuer Vaterlandssohn erdorsche, der ringsum in's Land lugt und dann in sein Horn stößt, kräftig und schmerzend, damit es das gesammte Vaterland, ja ganz Europa vernehme und sich bereit halte?

Doch mißverstehen Sie mich nicht! Der „Südungar“ soll nach meiner Ansicht nicht bloß eine politische Arena sein, wo trodene, saft- und krautlose Staatsabhandlungen pedantisch zu Mathe üben, nein, er sei ein zerlicher, geräumiger Salon, wo die fashionablen Tänze der Belletristik mit den raschen und vollkräftigen Kappierkämpfen der Politik in eine amüsante Gruppe verschlungen, dem Beschauer ein ergötzliches Bild darstellen sollen. Die Form des „Ungar“ in Pest wäre nach meiner Meinung die passendste, wo sowohl die erste Zeit wie das heitere Leben ihre geharnischten und entzückten Vertreter finden sollen.

Eben als ich dieses niederschreibe, tritt der Briefträger in's Zimmer und bringt mir die Pesther Zeitung vom 12. d., worin die schöne Aufnahme der Deputation in Wien, die kaiserliche Bestätigung des Ban, der Sieg der Reaction u. s. w. zu lesen ist. Würden Sie, frage ich, in solchen erschütternden Momenten, deren wir noch eine Unzahl zu erwarten haben, Ihr Blatt der Dounerstimmung des entrüsteten Patrioten verschließen, sich bloß an

Werſcheßer Gebirgsbote.

Verantwortlicher Redacteur: Joh. C. Richter.

Ar. 3.

... daß der Staat sich nicht nur der Erhaltung der öffentlichen Sicherheit, sondern auch der Erhaltung der öffentlichen Gesundheit zuwenden muß. Die öffentliche Gesundheit ist ein wichtiger Bestandteil der öffentlichen Sicherheit, und der Staat hat die Pflicht, die öffentliche Gesundheit zu schützen. Die öffentliche Gesundheit ist ein wichtiger Bestandteil der öffentlichen Sicherheit, und der Staat hat die Pflicht, die öffentliche Gesundheit zu schützen.

[illegible]

Was kam i. S. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839.

[illegible][illegible][illegible][illegible][illegible][illegible][illegible]

Einmal Verteilung vom 3. Jänner 1850:
 50, 59, 11, 44, 48.
 Zweimalige Verteilung vom 12. Jänner
 13, 28, 65, 74, 4.

Giftstoffe in Würdigen.
 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 82

[illegible]

Gebirgsbote, 21. januarie 1855

Pl. VI. Prima pagină din „*Werschetzer*
January 1859.

